

Нина Кршљанин, мастер права

асистент Правног факултета Универзитета у Београду
nina.krsljanin@ius.bg.ac.rs

ИЗУЗИМАЊЕ (ИСКЉУЧИВАЊЕ) ИЗ НАСЛЕЂА И ПИТАЊЕ НАМЕНЕ ДУШАНОВЕ КОДИФИКАЦИЈЕ*

При редакцији Скраћене Синтагме за коју Соловјев сматра да је извршена за потребе царских судова установи изузимања из наслеђа је посвећено доста пажње. Међутим, како аутор примећује, није логично да би овај институт био релевантан за судије у Душаново време, будући да је изузеће спроводио сам тастатор, док је састављање завештања било у надлежно сти цркве. Аутор укратко анализира остатак текста Скраћене Синтагме, са циљем да открије да ли је наведени (већ општеприхваћени) критеријум доследно примењен, тј. да ли су све избачене одредбе непотребне царским судијама, као и да ли има још задржаних које им нису корисне. Као коначни закључак се намеће став да су одредбе о изузећу морале бити намењене управо тастаторима, што отвара питање намене читаве Душанове кодификације. Аутор износи још неколико аргумената у прилог тога да је она била намењена, између осталог, и царевим поданицима, али признаје да би додатна истраживања била неопходна да би се тај став могао сматрати научно доказаним.

Кључне речи: *Средњовековно српско право. Душанова кодификација. Скраћена Синтагма. Изузимање од наслеђа. Сврха кодификације.*

1. УВОД

Српски средњовековни извори прилично оскудно регулишу материју наследног права. Како Тарановски наводи, „[п]остојећи спо-

---

* Рад је резултат истраживања у оквиру пројекта Правног факултета Универзитета у Београду „Развој правног система Србије и хармонизација с правом Европске уније (правни, економски, политички и социолошки аспекти)“.

меници не пружају нам неки систем наследног права, него садрже само поједине одредбе као и индиректне индикације о наслеђивању“.¹ Додуше, он у поменутом капиталном делу највише пажње посвећује Душановом законуку и владалачким повељама – чисто српским правним изворима – док прописе директно преузете из Ромејског царства, попут Скраћене Синтагме Матије Властара или такозваног Јустинијановог закона, једва спомиње.² И када се бави њима, Тарановски их користи као помоћне изворе за тумачење оних које детаљно разматра, а не као непосредне објекте анализе.³ У многим областима права, поготово грађанског, разлог овако малог броја одредаба и њихове (релативне) несистематичности у Душановом законуку је управо њихово постојање у далеко ширем и детаљнијем облику у реципираним изворима. Међутим, у погледу наследног права ситуација је нешто специфичнија.

Наиме, још од времена примања хришћанства од стране Словена је уобичајено да већина наследноправних питања остаје у надлежности цркве.⁴ Стога је при скраћивању Властареве Синтагме из ње избачен изванредан број одредби које се тичу наследног права; нарочито је приметно да су потпуно изостављене две главе о облику тестамена и једна о легитимном делу. Соловјев ово тумачи као „знак да су редактори СС потпуно остављали у делокругу цркве писање и редиговање тестамената, и да су сматрале [*sic!*] одредбе о томе као непотребне за царске судије“.⁵ Ово на први поглед није уопште необично: напротив, редактори Синтагме⁶ су се таквим ставом руко-

¹ Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави*, Београд 1996, 662.

² Ни други аутори који су се пре њега бавили српским средњовековним наследним правом не узимају ове прописе у обзир. Вид. А. Јовановић, „Наследно право у старих Срба: прилог чл. 100 и 101 Душанова законика“, *Отаџбина* 19/1888, посебно 257–272 и Б. Петрановић, *О праву наслеђства код Срба: на основу правних обичаја и писаних споменика*, Београд 1923, 12 и даље.

³ Види тако нпр. у области наследног права објашњење појма „третије бра тучедо“ у Душановом законуку путем грчког τριεσαβέλφος из Властареве Синтагме; Т. Тарановски, 664.

⁴ Види А. В. Соловјев, *Законодавство Стефана Душана, цара Срба и Грка*, Скопље 1928, 133 и даље.

⁵ *Ibid.*, 138.

⁶ О томе ко су заправо били редактори СС, као и остатка Душанове кодификације, не знамо ништа. Љубица Кандић износи претпоставку да је за при премуну нормативних аката била задужена „вероватно служба Царске канцеларије по византијском узору“, али и она признаје да је то отворено питање на које тек „у даљем проучавању треба дати одговор“, Љ. Кандић, „Законик цара Стефана Душана“, *Анали Правног факултета у Београду*, 6/1976, 626. Јанковић сматра да су СС и ЗЈ, попут Номоканона Светог Саве, „уношени у Србију преко цркве и свештенства“, али не износи доказе за своје мишљење, Д. Јанковић, „Значај Душановог Законика“, *Историјски гласник* 3/1949 – сепаратни отисак, Београд 1949, 29.

водили и у осталим областима. Штавише, Соловјев у овоме види у томе „јак доказ да је СС рађена ради царског суда“.⁷

Међутим, одредбе о изузимању од наслеђа су не само задржане, већ им је и посвећено више пажње него у Потпуној Синтагми: једна глава у којој је регулисана ова материја је у Скраћеној Синтагми подељена на три, тако да су посебно издвојене главе о изузимању десцендената и асцендената. Очито је да су редактори ове одредбе сматрали неопходним – па чак није било довољно само задржати их, већ су ресистематизоване како би обема групама разлога за изузимање из наслеђа била посвећена посебна пажња.⁸ Соловјев то образлаже на следећи начин: „[з]бог своје везе са кривичним правом ове су главе ушле у СС, као обавезне за царске судије“.⁹ Аутор не посвећује даљу пажњу овом питању, сматрајући да је наведеним објашњењем све речено.

Да ли је заиста тако? Одредбе о изузимању из наслеђа су, несумњиво, повезане са кривичним правом на теоријском нивоу путем чињенице да највећи број разлога за изузеће истовремено представља и кривична дела. Али, каква је њихова веза у пракси? Изузимање засигурно спроводи сам тестатор, а не суд *ex officio*. Мада су подаци о средњовековној судској пракси изузетно оскудни, бар на први поглед се не види да би (или зашто би) ове одредбе судијама биле неопходне за пресуђивање у кривичним стварима. Са друге стране, сасвим је логично да би оне могле бити потребне (или барем корисне) црквеним лицима која учествују у састављању тестамената. Да ли то, онда, значи да постоји неки други разлог што су ове одредбе задржане и наглашене у Скраћеној Синтагми или, напротив, да су оне које су избачене изостављене због нечега другог, а не због своје непотребности за царске судије? Како год било, чини се да критеријум Душанових редактора ипак није тако сигурно и непогрешиво утврђен као што изгледа.

Одговор на горе постављена питања је могуће тражити у два правца. Прво, могло би се поћи од претпоставке да критеријум који наводи Соловјев – избацивање из текста Синтагме оних одредби које нису потребне царским судијама – није валидан, па покушати да се нађе алтернативни критеријум који би оправдао задржавање једних, а изостављање других одредби. С друге стране, могло би се при-

⁷ А. В. Соловјев, 138.

⁸ У млађој редакцији Душановог законодавства, где је материја СС подељена између ДЗ и ЗЈ, ове одредбе су се наиле у саставу тзв. Закона цара Јустинијана. За анализу ове материје у Паштровском рукопису вид. Б. Марковић, „Наследно право у Душановом законнику и у Закону цара Јустинијана“, *Законик цара Стефана Душана: зборник радова са научног скупа одржаног 3. октобра 2000, поводом 650 година од проглашења*, САНУ, Београд 2005, посебно 74 77.

⁹ А. В. Соловјев, 138.

знати да и логика, и постојећа грађа у многоне иду у прилог овом критеријуму, али да се он – и при начелном слагању с њим – не може безусловно и у потпуности прихватити без постављања одређених подпитања. Пре свега, да ли је овај критеријум апсолутно поштован у тексту СС, то јест да ли су све одредбе које су из ње избачене биле непотребне за царске судије?¹⁰ Затим, ако се утврди да је то тачно, неопходно је запитати се и да ли је *argumentum a contrario* примењив, односно да ли то нужно значи да су им све задржане одредбе корисне? Тек уколико се на ово питање да негативан одговор, могло би се позабавити питањем алтернативног критеријума – али не за избацивање оних одредби које нису ушле у СС, нити за задржавање свих одредби које се јесу нашле у њој, већ само оних које нису избачене, а ипак немају употребну вредност за царске судије.

Као што се из формулације наведеног, вероватно, већ да закључити, истраживање у овом раду ће бити конципирано према другом правцу. Рекло би се да би први приступ, иако могућ, представљао одвећ радикално раскидање са у науци заступљеним и на грађи снажно заснованим мишљењем, те да би могао лако одвести у теоретисање на празно, без могућности да се закључци на адекватан начин потврде историјским подацима.

2. О ТИТУЛАРУ ИЗУЗЕЋА

Пре свега, неопходно је потврдити да је изузимање из наслеђа заиста у власти самог оставиоца, односно тестатора, а не да га, на пример, спроводи суд *ex officio* уколико наследник буде осуђен за кривично дело које представља разлог за изузеће.¹¹ Изричит одговор на ово питање, ипак, даје текст Скраћене Синтагме, на крају дела о разложима за изузимање десцендената. „**ИШТЕ ЕДИНОУ ОУКО ОТ РЕЧЕННЫХЪ ВИНЪ НА КОТОРАГО ОТЪ ДѢТІИ РОДИТЕЛІЕ ВЪ СВОИХЪ ВЪПШОУТЬ ЗАВѢШТАНИХЪ, И НАПИСАВШЕИ СЕ НАСЛѢДНИЦИ ИСТИННЪ БЫТИ СЪОУКАЖОУТЬ, ЗАВѢТЬ СВОЮ ИМѢТИ КРѢПОСТЬ ПОВЕЛѢВАЕМЪ.**“¹² Дакле, потреб-

¹⁰ Мора се притом пазити на чињеницу да чак и ако ова претпоставка буде оборена, то не побија аутоматски и тврдњу Соловјева да је СС састављена за царске судове. На крају крајева, лако је замислити да се нека одредба која је са формалне стране савршено подобна за примену од стране световног суда изостави из разлога правне политике – рецимо, зато што се коси са српским обичајима које законодавац у одређеној области не жели да мења.

¹¹ Колико год овакво решење не било у складу са духом средњовековног права, оно би ипак најједноставније објаснило неопходност одредаба о изузећу за царске судије и тиме учинило даље истраживање беспредметним, те се не сме унапред одбацити.

¹² Скраћена Синтагма, састав К, глава 5. Наведено према: С. Новаковић (изд.), „Матије Властара Синтагмат: азбучни зборник византијских црквених и државних

но је да родитељи у својим тестаментима запишу „кривице“ деце коју изузимају из наслеђа, односно разлоге због којих то чине. Ни о каквој улози суда у том процесу не може бити речи. Друго је питање да ли ће родитељи сами састављати тестамент (што је у условима у којима је Синтагма састављана, у Ромејском царству, пре могао бити случај), или ће то по њиховом налогу учинити црквено лице, што је вероватно била ситуација у Србији.¹³

Како би се сагледао шири контекст ове одредбе, неопходно је испрва утврдити (или потврдити?) опште критеријуме којима су се руководили редактори Скраћене Синтагме. Читава садржина СС ће бити размотрена укратко, на општем нивоу, док ће нешто више пажње бити посвећено другим одредбама из области наследног права. При овоме ће као руководећа бити узета тематска подела СС коју је у свом *Законодавству* спровео Соловјев¹⁴ – будући да омогућава далеко већу прегледност и ефикасност него анализа текста Синтагме по реду који је преводом са грчког престао да буде алфаветски – а и у осталом ће његова, до данас незаменљива, анализа одредаба СС бити од изванредне помоћи.

Можда се може учинити да је овај преглед сувише опширан, те да је непримерено то што – поготово пошто је дотичну материју већ обрадио Соловјев¹⁵ – заузима више места у раду него сам проблем за који он представља претходно питање. Ипак, ради се о кључним принципима на којима је заснована редакција СС, чије потврђивање је неопходно за извођење макар и прелиминарног закључка у овој ствари, а може бити и корисно онима који одлуче да се у будућности темељније позабаве овим питањем.

закона и правила, словенски превод времена Душанова“, *Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, прво одељење: споменици на српском језику, књига IV*, Београд 1907 (у даљем тексту *Синтагмат*), 347. Ова формулација се не понавља изричито код разлога за изузеће родитеља. Ипак, с обзиром на то да се ни разлози за изузеће који се поклапају у обе групе не понављају (већ се само на њих у другој групи кратко упућује), може се аналогно претпоставити да се и општа правила, иако наведена само у глави о изузећу потомака, примењују на обе категорије.

¹³ Не сме се ни у једном тренутку сметнути с ума да се ово не може са сигурношћу тврдити, будући да нема сачуваних тестамената са територије средњовековне Србије. Они који потичу из околине Дубровника, мада могу послужити као референца, ипак не спадају у изворе сазнавања српског права. За њихову анализу види С. Шаркић, „Појам тестаментa у римском, византијском и српском средњовековном праву“, *Трећа југословенска конференција византолога*, Крушевац 2000, 88 90.

¹⁴ Уз минималне модификације где је то у интересу излагања.

¹⁵ Додуше, из нешто другачије перспективе.

3. ОДРЕДБЕ ИЗОСТАВЉЕНЕ ПРИ РЕДАКЦИЈИ

Апсолутно највећи део садржине Властареве Синтагме који се није нашао у њеној скраћеној верзији чини материја црквеног права. Како Соловјев наводи, „[о]ву су грађу редактори немилосрдно брисали, остављајући само оне одредбе које имају везе са световним правом.“¹⁶ Као резултат тога, од 131 главе „о клиру, калуђерству и моралу“ остало је свега 26.¹⁷ Уместо три четвртине садржаја, колико су заузимале у потпуној Синтагми, црквене одредбе у СС заузимају једва четвртину.¹⁸ Крајње је очигледно да оне нису биле потребне световним судовима, те се може рећи да њихово избацивање управо чини суштински део скраћивања Синтагме.

У оквиру брачног права – уско повезаног са црквеним – су, такође, изостављена црквена правила везана за ову установу, док су задржани само световни закони. Овде треба имати на уму да се углавном не ради о посебним областима брачног права које би биле релевантне само за цркву¹⁹, већ о делу правила у одређеној области која су искључиво црквеног карактера – углавном правила црквених сабора (и васељенских и месних), светих отаца и патријарха.²⁰ Што се, пак, световних закона тиче, у овој области нема њиховог изостављања, а Соловјев на пар места напомиње како су неке одредбе преписане „без сваких скраћења“ или „врло [...] пажљиво“.²¹ И у погледу имовинских аспеката брачних односа – пре свега питања миразних давања – редактори не праве никакве измене изузев распореда, без обзира на то што су, како Соловјев сматра, „[о]ве одредбе породичног права доста [...] далеке од славенских схватања“.²²

¹⁶ А. В. Соловјев, 93.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*, 92.

¹⁹ Мада има и тога – попут правила Лаодикијског сабора о спровођењу брачних свечаности, које утврђује да хришћанима не приличи да се при слављу баве плесањем или играма, већ да је „прикладније имъ држати се чистоты“. (ПС, састав Г, глава 3. Наведено према *Синтагмат*, 171.)

²⁰ Вид. на пример, *Синтагмат*, 158 и даље.

²¹ А. В. Соловјев, 105.

²² *Ibid.*, 130–131. Соловјев се ту руководи претежно Кадлецовим ставовима о старословенским миразним обичајима, по којима је девојка у мираз носила само личне ствари, али и сам наводи како је појам прикије, односно прђије одомаћен у Србији (како у оквиру краљевске породице, тако и међу обичним људима) још доста пре Душана, из чега произлази да ово разлижење између одредаба СС и постојеће праксе није толико као што би се на први поглед могло чинити. Ионако треба имати на уму да је Кадлец на цитираном месту говорио пре свега о томе на којим је ствари ма жена имала својину. „Својина је жени припадала на неким покретним стварима, и то, на оделу, рубљу и накиту, баш које су се ствари после њене смрти полагале с њом у гроб. Право на непокретним стварима нису словенске ћене имале чак ни

Област грађанског права свакако представља битан део Скраћене Синтагме, поготово утолико што српски извори у одредбама из ове области оскудевају. Опште је схватање у науци данас да је разлог за то управо чињеница да је највећи број одредаба у овој области преузет из ромејског (византијског) права без измена, те да су се примењивале директно одредбе реципираних зборника, међу којима СС заузима значајно место.²³ Како би се сходно томе и дало очекивати, дотичне одредбе су при скраћивању углавном задржаване такође без измена или изузетака.²⁴ Штавише, код уговора о остави су редактори додали једну одредбу из Прохирона – из којег су, уосталом, преузете и бројне постојеће одредбе потпуне Синтагме.²⁵

Наравно, има и изузетака у овој области – што и не чуди с обзиром на њен обим и разноликост. Највећи од њих је институт камате, представљен у Властаревој Синтагми са две главе које уопште нису ушле у састав СС – дакле, при редакцији су избачене како црквене, тако и световне одредбе. Соловјев, међутим, даје сасвим логично објашњење за ово: биће да је узајамна противуречност ових одредби – које се крећу од опште забране узимања камате, преко

у потоње време, кад се је већ код Словена створило право индивидуалне својине“, К. Кадлец, *Првобитно словенско право пре Х века*, прево и допунио проф. Др Ф. Тарановски, Београд 1924, 82. Наравно, те ствари најчешће и јесу њена мизан добра, али се не може увек између ових појмова ставити знак једнакости; а не сме се сметнути с ума ни чињеница да он у том делу не цитира никакве изворе који би упућивали на тадашње српско право и обичаје, вид. *ibid.*, 78–83. Будући да је познато да се каснија својинскоправна ситуација у српском праву не поклапа са оним што наводи Кадлец (то јест да су жене могле имати својину чак и на непокретностима), тешко је поклонити поверење оваквим ставовима по питању мизана примењеним на текст Синтагме.

²³ Вид. на пример, А. В. Соловјев, 106–107.

²⁴ Понегде су само мењани наслови, и често је испред важних одредаба до давана реч *законь*. Такође, површним читањем Соловјева могло би се закључити како тај аутор сматра да је једини спомен уговора о размени у Властаревој Синтагми (иако узгредан) изостављен при њеном скраћивању. Јер, „Властарева Синтагма спомиње размену само узгред, кад по 120. Новели Јустинијановој ограничује отуђивање црквене имовине“, док „Скраћена Синтагма не садржи ни једне речи о уговору размене“, *ibid.*, 116 и 117. Ипак, консултовањем текста Синтагме је лако утврдити да се не ради ни о каквом, па макар и узгредном, навођењу *правила* закључивања уговора о размени, већ само о навођењу овог уговора *exempli causa* код забране располагања црквеном имовином. Тако „*сице не тврдо да јестъ дѣваніе, лико продажда лико замѣна воудеть*“, односно „[о]тъ законь же отложеніе оубо глаголетъ се истѣіе предложеніе владычества, сирѣчь дарованіе, проданіе, насажденіе, замѣненіе и подобнаѣ“. ПС, састав Е, глава 16, наведено према *Синтагмат*, 281 и 285.

²⁵ А. В. Соловјев, 119. У питању је одредба којом се оставопримцу налаже да се о предмету оставе стара са пажњом коју посвећује својим стварима; у супротном се сматра кривим за евентуалну штету која на ствари настане, СС, састав П, глава 1. Наведено према Т. Флоринский, *Памятники законодательной дѣятельности Душана, Царя Сербовъ и Грековъ. Христовулы. Сербскій Законникъ. Сборники византийскихъ законовъ*, Кіевъ 1888, приложеніе V, 192; такође коментар у *Синтагмат*, 426, фн 1.

прописивања те забране само за црквена (свештена) лица, па до прописа који регулишу неке конкретне аспекте овог института (попут ограничавања максималне каматне стопе или забране интереса на интерес), из којих очито произлази његова дозвољеност – деловала нескладно и збуњујуће Душановим редакторима, те су се они одлучили да изоставе целокупну материју Синтагме о камати.²⁶ Додуше, он ту претпоставља да је поменута противуречност вероватно „натерала српске редакторе на мисао да их избришу и да замене неком јаснијом новелом“,²⁷ али и сам признаје да није познато да је таква новела била издата после доношења првог дела Душановог законика. Када се узме у обзир (позната) садржина другог дела Законика и материја која је тада додавана и мењана, ни не чини се вероватним да би се Душан у тим новелама упустио у регулисање института камате, те ова хипотеза Соловјева остаје непроверљива, али неизгледна.

У оквиру материје службености и осталих права на туђим стварима – која је очигледно у потпуности грађанског карактера – при скраћивању је изостављена једна одредба. У питању је правило да се службеност узимања воде која је постојала на извору који је пресушио поново успоставља уколико се после неког времена у њему поново појави вода.²⁸ Овде је јасно да је дотична одредба сасвим примењива пред световним судом. Соловјев наводи да сматра чудним изостављање једине одредбе која се односи на сеоске службености, али напомиње како се иста службеност помиње и пре Душановог законодавства, у хрисовуљи краља Милутина Св. Ђорђу Скопском из 1300. године.²⁹

Та два податка заједно објашњавају поступак редактора СС. Приметно је да су њима градске службености представљале, условно речено, „главну“ материју, основни новитет који се путем СС уводи у правни систем. „Тесне средњевековне вароши, као Скопље, Сер, Призрен, давале су доста повода за сукобе око службености,“ наводи Соловјев, закључујући да су одредбе Синтагме стога сигурно биле потребне у судској пракси.³⁰ То не значи да је сматрано да сеоске службености не могу изазивати спорове у пракси, непро-

²⁶ А. В. Соловјев, 126–127.

²⁷ *Ibid.*, 126.

²⁸ Види ПС, састав К, глава 3. Наведено према *Синтагмат*, 332.

²⁹ А. В. Соловјев, 129. Овде се ради о водовађи (*aqueductus*), што се може узети као доказ о постојању прилично развијених врста сеоских службености. „И кто вадн водомь коьа се изводи оть цркъвна мѣста главе, да подаеть цркъви оть рала кьель водоваштиноу, и оть вьрта в динара...“, Скопска хрисовуља, LIV; наведено према С. Новаковић (прир.), *Законски споменици српских држава средњег века*, V, Београд 1912, 618.

³⁰ А. В. Соловјев, 128.

тив: али очито је да су оне већ постојале³¹ у ранијим документима, а стога највероватније и у обичајном праву, или барем (неправној) обичајној пракси. Могуће је отуд да је ова одредба избачена било зато што се, на општем нивоу, желело да се регулатива сеоских службености препусти старом, обичајном праву (а да се за градске, које се тек појављују, преузму одредбе ромејског права), било зато што је управо та конкретна одредба била у супротности са већ постојећим обичајноправним правилима у вези са том врстом службености.³²

Слично, избачена је у целости и једна кратка глава која говори о емфитевзи.³³ Соловјев сматра да је разлог највероватније то што се у наведеној глави претежно говори о емфитевзи и закупу на црквеним имањима.³⁴ Имајући у виду њихову неподложност редовним судовима у средњовековној Србији, тешко да би се том закључку нешто могло приговорити или додати.

У оквиру наследног права, осим већ наведеног „посебног третмана“ одредби о изузимању из наслеђа, ситуација је мање-више очекивана. Све одредбе о законском наслеђивању су задржане, изузев једне која говори о разликовању пунокрвне и полукрвне браће.³⁵ Не може се – управо због оскудице извора – тврдити са сигурношћу, али појединачно изостављање ове одредбе може имплицирати разлоге законодавне политике. Од материје тестаментa, осим изузећа, ништа није задржано. Дакле, изостављен је главни корпус одредби о тестаменту,³⁶ а такође две главе које регулишу за њега везану материју: једна дефиницију и режим кодицила,³⁷ а друга фалкидију – обавезни законски део.³⁸ За њих се заиста може рећи да нису могле

³¹ Мада сигурно не у идентичном облику, али то овде није од значаја.

³² Може деловати да је овакав покушај објашњења у супротности са Душа новим ставом према обичајном праву, израженом у покушајима елиминације истог из правног живота. (О томе детаљније види ниже.) Ипак, могуће је да се овде само ради о нешто другачијој перспективи да би се Душан и његови правници у оваквим случајевима позивали на повеље у којима се ова права помињу, без обзира на то што текст повеље, највероватније, представља записивање постојећег обичаја.

³³ Види ПС, састав Е, глава 8 у *Синтагмат*, 263 264.

³⁴ А. В. Соловјев, 129. Аутор такође напомиње да последња одредба те главе не говори о емфитевзи, већ о најму, и да представља дупликат у односу на друге одредбе Синтагме, те да је сигурно као таква и избрисана.

³⁵ ПС, састав К, глава 12 у *Синтагмат*, 343.

³⁶ ПС, састав Д, глава 4 у *Синтагмат*, 215 219.

³⁷ ПС, састав К, глава 38 у *Синтагмат*, 369.

³⁸ ПС, састав Ф, глава 1 у *Синтагмат*, 512. Назив овог института, пореклом из римског права, потиче од *Lex Falcidia*, донетог 40. године пре н.е., којим је прописано да тастатор сме легирати највише три четвртине заоставштине. Последња четвртина, која је обавезно припадала (тестаментарним) наследницима, названа је по њему *quarta Falcidia*. Касније је ова обавеза ширена и на друге установе наслед

бити потребне царским судијама – нема чак ни директне везе са другим, њима корисним, гранама права, попут ове коју код института изузећа види Соловјев.

И у области кривичног права Душанови редактори задржавају већину материје Властареве Синтагме (не рачунајући ни овде неке црквене прописе или чисто теоријске³⁹ делове), неретко бацајући акценат на одредбе које су сматрале нарочито битним додавањем наслова **законь**, или групишући у једну главу сродне одредбе које су због алфаветског поретка у ПС завршиле на различитим местима. Модификације иду на уштрб форме, а не садржине. Тако је, рецимо, изостављена читава глава 6 састава Л ПС, под називом **О иже разконники оукиваништихъ**, која садржи црквена и световна правила о, модерним језиком речено, некажњивости убиства разбојника у нужној одбрани.⁴⁰ Ипак, постоји (и задржана је) једна одредба главе 8 састава Ф, која се готово дословце поклапа са главним световним правилом у поменутој глави 6 састава Л:⁴¹ стога се може извести закључак да су редактори СС ову главу у целости избрисали јер им црквене одредбе нису биле потребне, а световне су представљале понављање у односу на други постојећи текст.

И при редакцији главе 5 састава Ф, која говори о умишљајном и нехатном убиству, много је тога изостављено, што би на први поглед могло навести на погрешне закључке, поготово с обзиром на важност материје. Пажљивија анализа, ипак, открива да су у потпуности избачена само црквена правила, док су световна само скраћена, и то углавном избацавањем неких од казуистички постављених одредби.⁴²

ног права, па је на крају ова четвртина постала део који обавезно мора припасти законским наследницима, то јест ограничење тестаментарних располагања уопште, вид. Ж. Бујуклић, *Forum Romanum: римска држава, право, религија и митови*, Београд 2009, 442.

³⁹ Под овим се имају подразумевати и религијско идеолошки текстови, али и историјске напомене и описи, као и правни текстови који не садрже конкретну диспозицију и санкцију, већ само, например, дефинишу одређене појмове. Види тако, на пример, за кривично дело кривоклетства ПС, састав Е, глава 32 у *Синтагмат*, 302–308, и у вези са тиме Соловјев, 169–170.

⁴⁰ ПС, састав Л, глава 6 у *Синтагмат*, 373–374.

⁴¹ Упореди: „Иже нашѣдшаго на нь оукивь, нильже о животѣ вѣдѣствовати хотѣаше, неповинънъ ѣтъ; въ вѣдахъ ко дльжьнъ ѣтъ кьждо себе отмьштати, а не законноуи ождати помоштѣ“, *ibid.*, 374 и „Иже нашѣдшаго, рекше наухавшаго оукивь, нильже о животѣ вѣдѣствоваше, неповинънъ ѣтъ“, *ibid.*, 523. Соловјев наводи како су редактори сигурно првопоменуто главу избрисали „као сувише развучену“, А. В. Соловјев, 145.

⁴² Види ПС, састав Ф, глава 5 (посебно правила Василија V), у *Синтагмат*, 513–517, посебно 514–516. Тако је, например, из одеља о нехатном убиству избачена одредба која говори да се у нехатне убице убраја онај ко човека удари тешким дрветом или великим каменом, *ibid.*, 515.

То вероватно не треба тумачити као да су редактори неке од наведених случајева хтели да инкриминишу, а друге не, већ пре тако да су сматрали да је и мањи број случајева – могло би се, чак, рећи: примера – довољан да судије схвате када се ради о умишљајном, а када о нехатном убиству, те да се неки, а поготово они до којих би ређе долазило у пракси или који делују као објашњавање одредби које им претходе, могу и изоставити. Веома сличан је и случај отмице девојке, кривичног дела које је сматрано веома озбиљним и посвећивана му је велика пажња и у РOMEЈСКОМ царству, и у Србији: једини од световних закона који је регулишу који је избачен при скраћивању Синтагме је онај који говори о отмици монахиње.⁴³ Није немогуће да су редактори знали да у српској пракси нема оваквих случајева – можда због израженијег поштовањима према таквим лицима у патријархалном друштву? – или је, барем, сматрано да су они довољно ретки да нема потребе да буду засебно регулисани.⁴⁴

Постоји и неколико примера изостављања које је очито спроведено из разлога законодавне политике. Из главе 12 састава Е, која говори о праву азила у цркви, је, уз неке одредбе споредног карактера (попут прописивања понашања азиланта унутар цркве) избачена и одредба по којој роб нема право азила, већ се сме избацити из цркве и силом ако треба, па се ни не сматра злочином ако притом буде убијен.⁴⁵ Соловјев ту износи хипотезу како ова одредба вероватно „није више одговарала Душанову добу, кад се положај отрока доста поправио“.⁴⁶ Могло би се ту додати да положај отрока никада није ни био изједначен са положајем робова у РOMEЈСКОМ царству,⁴⁷ већ су они били третирани исто као и слободни људи када је у питању кривичноправни субјективитет.

Слично се може рећи за одредбу ПС о пуштању из тамница свих затвореника осим оних осуђених за тешка кривична дела на Ускрс сваке године,⁴⁸ за коју Соловјев наводи да је избрисана „вероватно стога, што се амнестија сматра за прерогативу владаоца“.⁴⁹ Са овим се може сложити и из других разлога – тешко да је „бланко“

⁴³ „Поуштаншней или подтанничьствоушней или растаѣванштен постницю или инокіиу, или діаконицю, или инь благоговѣињь илюшточю оуразъ...“, ПС, састав А, глава 13 у *Синтагмат*, 106.

⁴⁴ Ово друго је изгледније. Колико год да је средњовековни законодавац казуиста који прописује правна правила само за случајеве који се дешавају у пракси, тешко да *уопште* не би било потребе за инкриминисањем отмице монахиња у друштву где је прописана изузетно оштра казна за убиство свештеног лица.

⁴⁵ *Ibid.*, 277.

⁴⁶ А. В. Соловјев, 161.

⁴⁷ Наведена одредба је преузета из Василика.

⁴⁸ ПС, састав П, глава 7 у *Синтагмат*, 453.

⁴⁹ А. В. Соловјев, 162.

амнестија свих утамничених изузев тешких злочинаца била институт који је потребан земљи која тек гради државни правосудни систем, којој је за то неопходна ефикасност, поузданост, али и строгост правосуђа. Владарева милост је, осим што је била искључиво његово право, прерогатива од Бога, такође уско усмерен акт, који се – овде као амнестија, али и у другим случајевима – даје конкретној особи, с обзиром на њена лична својства и заслуге. „Владарева милост морала је по правилу и да се заслужи или пак да је мотивисана сасвим рационалним побудама,“ наводи Благојевић у својој детаљној анализи употребе и значења овог појма.⁵⁰ Наведено масовно ослобађање затвореника, по резултату тако блиско појму милости, а по мотивацији и начину извршења тако удаљено од њега, не би било у духу тадашњег српског права.

У погледу одредаба о јеретцима и иноверцима, као и кривичним делима везаним за јерес има много тога избаченог из текста ПС – и то како црквених, тако и световних прописа.⁵¹ Ово Соловјев прилично детаљно и сасвим јасно објашњава: описи јереси које је Властар уврстио у своју Синтагму су били застарели, и већина њих није више ни постојала у Душаново доба, а одредбе настале пре раскола хришћанске цркве нису могле помоћи православном цару у односу према припадницима католичке вере.⁵²

Ни по питању јавноправних (државноправних и процесних) одредаба нема драстичне разлике: избациване су пре свега оне религиозне или политичке (тј. оне које су уско везане за устројство и функционисање баш Ромејске државе, или напосто нису примењиве у пракси, већ представљају само смернице и савете за вођење државне политике) садржине. Управо у овој области, посматрајући одредбе о правима и дужностима цара, Соловјев износи још један веома убедљив аргумент у прилог идеји да је СС прављена за световне судије: скоро све одредбе које се баве идеологијом царског положаја и понашања – сасвим очигледно непогодне за примену пред судовима – су избрисане, упркос непобитним доказима да су сви идеали и начела наведена у њима важили у Душановом подједнако као и у Ромејском царству.⁵³

⁵⁰ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001, 67.

⁵¹ Види ПС, састав А, глава 2 у *Синтагмат*, 59–78. Од пуних 18 страна текста (по наведеном издању), у СС је ушло једва нешто више од једне странице.

⁵² „Заиста реакција тих глава ПС није могла да задовољи Душаново доба. Прво што говори о многим јересима, који [*sic!*] имају само археолошки значај у то доба. Друго што ништа не спомиње о најважнијој јереси – о латинству“, А. В. Соловјев, 165; вид. шире 163–168.

⁵³ *Ibid.*, 203–205, посебно 205: „Енергичан и практичан у свом законодавству, није цар Душан радо уносио у свој законски зборник многоглагољиву византијску

Овде, међутим, постоји и један веома очигледан пример намерног избацивања употребљивих делова ПС, поново у сврхе спровођења законодавне политике. Глава 4 састава Е, **О обычаихъ градскихъ**, која упућује на очување и придржавање неписаних обичаја, избрисана је; исту судбину је доживела и једна одредба главе 7 састава Н, **О законѣ**, која гласи: „**Въ нихъ же нѣсть писанъна закона, дьлгы обычаи иже на многа мѣста искоуившеш се въ мѣсто закона дрѣжитъ, чинъ имоушти закона**“.⁵⁴ Приметно је да је Душан доношењем своје кодификације желео да искорени из употребе пред судовима дотадашње обичаје. Такво укидање би имплицирало јачање снаге закона, а свакако би довело до веће правне сигурности пред царским судовима, што је несумњиво био Душанов циљ. Соловјев наводи како се ту види „чврсто убеђење законодавца да се сви правни односи могу дефинисати у писаном закону, да се обичај може потпуно истиснути од једног исцрпног законодавства“⁵⁵, што се огледа у искључивим одредбама првог дела ДЗ, које не допуштају могућност да у њему постоји правна празнина, а ублажава у другом делу, прописивањем релације пред цара у случају да се по Законнику не може пресудити. Ипак, ни „блажи“ други део ДЗ не помиње примену обичаја, што само потврђује горе-наведену мотивацију при скраћивању Синтагме.⁵⁶

реторику (коју је ипак допуштао у својим повељама, нарочито у повељава манастирским). Зато је вероватно наредио да се из зборника, намењеног царским судијама, избришу главе о цару и о патријарху. Место тога јављају се у ДЗ поједини чланци, где се и о правима и дужностима цара говори у духу истог византијског идеала, али у одредбама које су ближе реалним потребама и сукобима живота.“ Треба имати на уму да су одредбе о правима и дужностима царских чиновника (ПС, састав А, глава 15 у *Синтагмат*, 108 109), мада идејно веома сличне, задржане, очито намењене управо тим чиновницима. „Изгледало је редакторима СС, да ће те поуке бити корисне чиновницима Душанова царства,“ наводи А. В. Соловјев, 210. О томе више нешто касније.

⁵⁴ Наведено према *Синтагмат*, 422.

⁵⁵ А. В. Соловјев, 200.

⁵⁶ Не треба, ипак, мислити да је Душан сматрао да ће сâмо присуство кодификације учинити да сви дотадашњи обичаји истог тренутка нестану из правног живота: он нипошто није могао бити тако кратковид. Реалније је рећи да је управо циљ кодификације био да их полако потисне: јер, колико год да је употреба обичаја пред судовима могла бити елиминисана једним „резом“ (управо изостављањем одредаба ПС о употреби обичаја и упутствима садржаним у ДЗ о поступању судија у ситуацији када Законик не предвиђа решење за неки случај), њихово присуство у међусобним односима обичних људи би могло тек временом да избледи. Ово поготово важи за оне обичаје који се не односе на институте који су и у визури лаика уско правни (нпр. кривично дело убиства), већ на ствари које су присутне у свакодневной пракси, па многи и не схватају да се ту „меша“ неко право, као што је у већ помињаном случају службености и суседских односа. Ту је немогућност позивања на обичај пред судом тек оруђе, средство које би постепено могло довести до избочијавања праксе која није поткрепљена писаним правом: јер, обични људи се ни данас а у Душаново време поготово не руководе у свакодневним

Из свега наведеног се може закључити да је мотивација Душанових редактора при скраћивању Властареве Синтагме била тројака. Прво, из ње су избачене све одредбе црквеног права. Друго, избачене су оне одредбе које, мада световног карактера, нису биле подобне за употребу од стране судија – најчешће зато што су деловале сувише теоријски и дескриптивно за примену у пракси.⁵⁷ (Овде можемо, једноставности ради, убројати и оне које су биле практично неупотребљиве због унутрашњег сукоба, попут већ помињаних прописа о камати.) Коначно, има и световних одредби, сасвим примењивих у пракси, које су изостављене из разлога законодавне политике, будући да су се косиле са другим постојећим одредбама или начелима која је законодавац желео да устали у српском праву.⁵⁸

Прва два критеријума говоре у прилог схватања да је СС састављана за световне судије, за употребу у пракси.⁵⁹ Ни трећи није у сукобу са овим ставом, напротив: он ничиме не умањује корисност Синтагме за царске судије, а додатно сведочи о зрелости законодавца који није желео да преузме одредбе које су у нескладу са духом и принципима домаћег права, колико год да су њих, можда, судије Ромејског царства примењивале при доношењу одлука.⁶⁰

Међутим, само присуство тих критеријума није довољно да се тврди да је читав текст Скраћене Синтагме намењен и подобан за практичну употребу од стране световних судија. По већ разматраном питању изузимања из наслеђа постоји довољно основа да се тврди да ово није случај; тачније (као што је више већ наведено), уколико је и

поступцима мишљу да ће њихово понашање можда довести до спора пред судом. Урошевићево схватање, по којем је обичајно право већ после доношења Номоканона почело „узмицати пред писаним правом и писаним законима“, (Л. Урошевић, *Правосуђе и писано право у средњовековној Србији у светлости данашњег писаног права*, Београд 1939, 27) је свакако претерано, јер је очито да оно има велику снагу и у време доношења ДЗ.

⁵⁷ Било би сувише упрошћено (и нетачно) рећи да су у питању све одредбе које немају директно прописану диспозицију и санкцију. Можда је боље рећи да су избачене, барем претежно, оне одредбе које нису могле имати *самосталну* практичну примену.

⁵⁸ Или, у нешто мањем броју случајева, зато што је сматрано да су у српској држави непотребне, иако њихово присуство не би изазвало никакав озбиљнији практични конфликт или кршење принципа.

⁵⁹ Између ове две формулације, премда овде употребљене готово у виду синонима, ипак не треба одвећ олако стављати знак једнакости, као што ће се ниже и видети.

⁶⁰ Утолико је изгледно да у старој дилеми зашто су се Душан и његови редактори определили за Властареву Синтагму, а не Арменопулов Хексабиблос, отпада као могућност претерана компликованост овог другог зборника, те практични и политички разлози остају као вероватнији, вид. С. Шаркић, „Зашто *Syntagma*, а не *Hexabiblos*“, *Зборник Правног факултета у Загребу*, 40, 1/1990, 73-77.

постојао начин да се овај део СС примени при доношењу пресуда, о томе нису сачувани никакви подаци. Правна логика и природа овог института, ипак, чине такву могућност прилично неизгледном.

Уколико се горенаведено – у недостатку бољих изворних података – прихвати, остаје само једно могуће објашњење за присуство и положај⁶¹ ових одредаба у СС. У питању *јесте* њихова практична употребљивост и неопходност, али не за царске судије, које не би имале где да их директно примене, нити за свештена лица – у чијој се надлежности несумњиво налази материја састављања тестамена, али која одредбе о изузећу лако могу наћи у одговарајућим црквеним прописима,⁶² будући да световни законодавац није ни надлежан да њима заповеда⁶³ – већ за приватна лица – тестваторе, кориснике ових одредби.

4. КОДИФИКАЦИЈА ЗА ПОДАНИКЕ?

Овај конкретни случај отвара далеко веће питање: да ли је могуће да је Душанова кодификација била намењена не само царским судијама за професионалну употребу, већ свим поданицима његовог царства? Наравно, нема никакве сумње да је Душанову законодавну и кодификаторску радњу руководила добробит његових поданика, управо за које при доношењу Законика пише „да не оумножитъ се въ дрѣжавѣ царствѣа нашего некоѣ злоба и злое оухыштрѣнїе и лоукавое ненавидѣнїе, нь паче да поживемъ въ вѣском тиxост и безмалнѣмъ жїтїю и въ православнѣи вѣры житїи с в'семи люд'ми царства нашего, малим-же и великимъ“⁶⁴, али једно је доносити законе зарад мирног живота „малих и великих“ људи – који ће бити достигнут трудом оних који те законе спроводе – а друго намеравати да законски текстови буду доступни свим поданицима и употребљавани од њихове стране у референтне сврхе.

Пре него што се овакав закључак са убеђењем изведе, неопходно је поставити неколико питања која би га потенцијално мог-

⁶¹ Мислећи под тиме на пажњу која им је посвећена груписањем у неколико посебних глава.

⁶² Пре свега Законоправилу Светог Саве, односно Прохирону.

⁶³ Наравно, не би било немогуће да црквено лице консултује текст Скраћене Синтагме: али остаје чињеница да световна власт нема право да нормира области које су у црквеној надлежности. Осим тога, већ летимичан поглед на многобројне избачене одредбе црквеног права је довољан доказ да он то није ни намеравао да покуша.

⁶⁴ Цара Стефана наредба о законодавној радњи; наведено према С. Новаковић (изд.), *Законик Стефана Душана, цара српског, 1349 и 1354*, Београд 1898 [у даљем тексту: *Законик*], 5.

ла оборити. Прво, која би била мотивација редактора да поданицима царства намене детаљно разврстане прописе о изузимању из наслеђа, а да изоставе одредбе о форми тестамент⁶⁵ и фалкидији? На први поглед, ради се о деловима једне те исте материје; ни један није потребан судијама за пресуђивање, а сви би могли бити бар информативно корисни потенцијалним тестаторима. Ипак, степен њихове корисности није исти. Сам тестатор не мора да зна у којој форми се саставља тестамент, нити да ли је за накнадне допуне у већ постојећем завештању потребно састављати га изнова или додати кодицил: те информације ће имати за то надлежна црквена лица. Лако је замислило и да та иста лица опомену тестатора уколико покуша да располаже заоставштином не остављајући нужним наследницима легитимни део. Међутим, у случајевима кад постоје разлози за изузеће, далеко је корисније да тестатор за њих зна унапред. У супротном, сасвим је могуће да му не би ни пала на памет могућност изузећа наследника који се о њега огрешио – или, барем, да би сматрао да је установа фалкидије (када му буде предочена) онемогућава. Наравно, и овде би било *могуће* да свештено лице које учествује у састављању тестаментa упозна завештаоца са овом установом, али би то у највећем броју случајева било непотребно, а стога и непрактично и донекле непримерено.⁶⁶

Следеће питање које је врло умесно јесте – може ли се о карактеру читаве Душанове кодификације судити само по једном, и то прилично малом, делу Скраћене Синтагме? Или, другачије постављено, постоји ли још неки доказ који би упућивао на исти закључак?

Ово питање је прилично незахвално за одговор: јер, подразумева се да би поданицима царства биле намењене све одредбе – и оне које имају могућност непосредне примене пред судовима, и оне које немају. Присуство ове прве врсте не упућује ни на то да је кодификација била намењена обичним људима, ни на то да није – а по самој природи ствари, такве одредбе чине већину у сваком правном тексту, независно од тога у којем је времену настао. Стога, ово питање се претвара у следеће: има ли још одредби у Душановом законодавству које нису примењиве пред судовима, већ су предвиђене *искључиво* за референцу царевих поданика?

Ту на памет лако пада још један одељак СС: управо оне (више помињане) одредбе о дужностима чиновника које је Соловјев оценио

⁶⁵ Подразумевајући ту и кодицил.

⁶⁶ Пластично речено, тешко је замислити да свештеник свакоме ко му се обрати са жељом да сачини тестамент саопштава: „Само да знаш, можеш да изузмеш из наслеђа свог сина ако је дигао руку на тебе, покушао да те отрује, тешко те осрамотио...“, итд. Утрошак времена на страну, очигледно је да овакво понашање не би било у складу са етичким стандардима ни данашњег времена, а камоли хришћанског Средњег века.

као корисне поуке.⁶⁷ Мада је очигледно да нису намењене свим поданицима Душановим, подједнако је јасно да се не ради о одредбама које ће бити примењене у пракси као основ доношења неке судске одлуке. Напротив, оне су намењене самим чиновницима (како их Синтагма назива, начелницима и кнезовима), који су дужни да се њима руководе у сопственом понашању. Наравно, готово је извесно да је недолучно понашање чиновника могло довести до њиховог одговарајућег санкционисања, али то није имало везе са овим одредбама. Сваки владарев потчињени који не врши своју службу на одговарајући начин је могао због тога бити кажњен, и тешко да је то било неопходно нагласити. Ипак, овде се не ради о директним наредбама, већ само о – готово идеолошким – саветима и упутствима за добро владање чиновника, усмереним на то да побољшају квалитет служби које обављају.

Условно би се овако могао схватити и први члан ДЗ, који је декларативног карактера. Логичније је да је декларација ове врсте, која показује цареву бригу о хришћанској вери – „*Сѣмъ-зѣнъ образомъ да се очисти христѣанство*“⁶⁸ – намењена свим поданицима, него некој њиховој ужој категорији, били то царски чиновници и судије или чак свештена лица. Свакако, могао би се изнети контрааргумент да је ово одредба уводног, идеолошког карактера,⁶⁹ ништа више намењена поданицима Душановог царства него његова наредба о законодавној радњи која је претходила доношењу Законика. Ипак, сама чињеница да се дата одредба, и поред бројних позивања на религију у поменутој наредби, нашла не у њој, већ на почетку законског текста, указује на то да је она намењена истим адресатима као и остатак норми у Законнику.

Још један аргумент који би се могао извести у прилог овакве намене кодификације јесте инсистирање на начелу законитости, изражено нарочито у ДЗ, кроз бројне одредбе које ограничавају владарску и чиновничку самовољу, углавном преузете из ромејског права (пре свега чл. 171 и 172 ДЗ⁷⁰, али и чл. 105. као њихов претходник⁷¹, чл.

⁶⁷ ПС, састав А, глава 15 у *Синтагмат*, 108 109.

⁶⁸ Чл. 1 ДЗ; наведено према *Законик*, 7.

⁶⁹ На ово би могао упућивати и став Стојана Новаковића, који у свом издању ДЗ не налази за сходно да прокоментарише чл. 1.

⁷⁰ Вид. *Законик*, 134 135.

⁷¹ *Ibid.*, 80 81. Додуше, постоји и другачије мишљење које износи Благојевић, по којем се чл. 105 ДЗ односи на повеље донете пре доношења Законика (па можда чак и на црквене правне зборнике!), а чл. 171 на оне донете после њега. Види Б. И. Благојевић, „Решавање сукоба између Законика и осталих правних извора према одредбама у Душановом закону“, *Архив за правне и друштвене науке* 3/1938, 244 245.

181⁷², па и 139⁷³).⁷⁴ Премда постоје скептични ставови о томе како су овакве одредбе преузете само зарад придавања Законику сличности са ранијим ромејским правним споменицима, данас је преовлађујуће мишљење у науци да су оне заиста биле намењене употреби.⁷⁵ Њихов практични значај би, ипак, био умањен уколико оне не би биле доступне читавој популацији.⁷⁶ Јер, ради се о врсти одредби за које су публицитет и добра репутација скоро подједнако значајни као и реална примена. Колико год да је у пракси релевантно да царска наредба, супротна одредбама Законика, не може утицати на исход неког (конкретног) судског поступка – барем толико је битно и да та чињеница буде позната људима, те да они не страхују од царске самовоље. Тек тада би постојала потпуна правна сигурност (будући да би свако већ консултовањем одредаба Законика могао предвидети шта га очекује у предстојећем судском процесу, без страха од судске

⁷² *Законик*, 140 141.

⁷³ *Ibid.*, 106 108.

⁷⁴ Ромејско порекло ових (и неких других) чланова ДЗ доказао је Никола Радојчић, вид. Н. Радојчић, „Снага закона по Душанову Законику“, *Глас Српске краљевске академије*, СХ, 62/1923, 100 139, (нарочито 112 и даље), а такође Н. Радојчић, „Душанов законик и византиско право“, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, посебно 67 74.

⁷⁵ Тако Благоев у свом чланку, посвећеном управо проучавању овог начела ДЗ, поставља питање „да ли је та рецепција извршена поглавито у циљу да се „цар Срба и Грка“ прикаже само као подражавалац и настављач традиције византиских царева, или су за то постојали и конкретни услови и потребе ради чијег су задовољавања унети ови принципи“, вид. Б. Благоев, „Примат закона у Душановом законуку: Византиски узор и прави значај примата“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2 3/1961, 177. Анализирајући кључне одредбе Законика, он закључује „да њихово уношење у ДЗ није представљало нити просто имитирање византиског законодавства, нити је било мотивисано поглавито обзирама према освојеним византиским областима и византиској властели у тим областима“, *ibid.*, 183.

⁷⁶ Наравно, и даље се може поставити питање колико је брзо овакав принцип, дотада стран српској држави, могао инкорпорисати у свет становништва. Но, према модерним схватањима начела законитости, оно „никад у потпуности не траје као саставни део правне свести појединаца, већ своју снагу добија у име прокламованих друштвених вредности“, па се „због тога никад не остварује потпуно, него делимично и релативно, и то у мери у којој треба да обезбеди неопходну животворност праву и поретку“, Д. М. Митровић, „Начело законитости“, *Анали Правног факултета у Београду*, 1 2/2004, 58. Закључак који се из тих карактеристика овог начела изводи јесте да „неефикасном поретку никаква законитост не може да помогне, док поретку који одговара стварности, законитост обезбеђује ефикасност које никако не би било да ње нема“. Иако немамо довољно података о примени Душанове кодификације у пракси, више је него очигледно да она јесте била прилагођена тадашњој друштвеној стварности. Вид. и занимљиву компаративну анализу у М. Костренчић, „Душанов законик као одраз стварности свога времена“, *Зборник у част шесте стогодишњице Законика цара Душана*, Београд 1951, 27 44, нарочито 40 42. Додуше, аутор у истом раду заступа схватање да ДЗ, СС и ЗЈ не чине систематску целину, које је у међувремену превазиђено.

или владарске арбитражности), а знање да је цар ставио закон и изнад самога себе би свакако допринело поштовању и популарности међу поданицима.

5. ЗАКЉУЧАК

Нико не спори – нити би могао – да је главна практична сврха⁷⁷ доношења Душанове кодификације била обезбеђивање квалитетног, свеобухватног и стабилног правног система⁷⁸, чије норме би користили царски судови. Међутим, није ли логично да се, поред судија које ће законске одредбе примењивати у пракси, кодификација намени и онима на које се те одредбе односе? Карактер разматраних одредби о изузимању од наслеђа, као и значај који им је несумњиво придаван при скраћивању и ресистематизацији Властареве Синтагме, упућују на то са великим степеном вероватноће. Одредбе о понашању царских чиновника, задржане упркос њиховом наизглед идеолошком карактеру, представљају додатни аргумент за ово мишљење, јер показују да творцима и редакторима кодификације, осим чисто нормативног, није био стран ни инструктивни приступ. Чак и први члан Душановог законика показује жељу законодавца да се обрати ширем кругу лица од судија које ће непосредно примењивати његове норме.

Наравно, на овим страницама ништа није необориво доказано или потврђено. Напротив, очигледно је да остаје још много спорних питања, те да малопре изведени закључак остаје на нивоу умерено поткрепљене хипотезе. Сврха овог рада је, стога, најпре да отвори једно ново питање које може представљати основ за будућа обимнија истраживања и даље научне радове.

Потребно је напоменути да, колико год да будуће потврђивање овог закључка може деловати значајно, оно највероватније не би донело никаква изразито нова сазнања о изгледу правног живота у Душановом царству. И уколико је било предвиђено да кодификација буде доступна свим царевим поданицима, број оних који би били за-

⁷⁷ Не рачунајући, дакле, политичку мотивацију доношења законика као атрибута царске власти. Детаљније о овоме вид. А. В. Соловјев, 68 81.

⁷⁸ Како Герасимовић наводи додуше, говорећи само о Душановом законнику, а не о целој кодификацији „[о]бјавом овога законика хтео је Цар Душан да доскочи недостатку кодификација многобројних правних принципа расутих по хрисовулама, старијим законима, наредбама, уговорима, зборницима“, Ј. Герасимовић, *Старо српско право*, Београд 1925, 14 15. Према Биљани Марковић, „[п]исано српско и византијско право, у једном специфичном склопу, било је намењено бољем и савременијем уређењу државне и друштвене заједнице новопроглашеног царства, али и његовом даљем приближавању замишљеном циљу“, Б. Марковић, *Јустинијанов закон: средњовековна византијско српска правна компилација*, Београд 2007, 17.

интересовани и способни да је у пракси консултују је морао бити релативно мали. С обзиром на претежну неписменост и необразованост обичног света, тај круг се вероватно морао сводити на властелу (и то не сву), и евентуално свештенство.⁷⁹ Дакле, углавном би то била лица која су свеједно била упућена у садржину кодификације „по службеној дужности“, будући да су учествовала у раду сабора на којем је доношен бар Душанов законик.⁸⁰ Међутим, уколико овај закључак буде дефинитивно потврђен, то може бацити широк сноп новог светла на Душанову законодавну радњу, његову мотивацију и циљеве којима се руководио при доношењу своје кодификације – а то чини битан део у историји једног од најзначајнијих српских правних споменика.

Nina Kršljanin, LL.M.

Assistant Lecturer

University of Belgrade Faculty of Law

EXHEREDATION AND THE QUESTION OF TSAR DUSHAN'S CODIFICATION PURPOSE

Summary

According to A. Solovyev, the redaction of the *Syntagma* of Matthew Blastares, which pays considerable attention to the rules on exheredation, was carried out for the needs of the imperial courts. However, the creation of will (testament) was under the jurisdiction of the Church, and the act of exheredation could have been executed solely by the testator. Thus, the author infers that there is no logic in claiming that the institution of exheredation was relevant to the judges of Tsar Dushan's time. The author briefly analyses the remainder of the *Abbreviated Syntagma*, in order to verify whether the aforementioned (and already commonly accepted) criterion of redaction was consistently applied or not. In other words, the author checks if it is true that all the articles, not necessary for the imperial judges, were removed from the *Syntagma*, and that none of the articles unnecessary for the judges was kept. The idea that the provisions on exheredation must have been intended for the testators imposes

---

⁷⁹ Којем није могло мањкати писмености, већ можда интересовања за кодификацију световног карактера.

⁸⁰ Нажалост, српска држава није поживела довољно дуго после Душанове смрти да би доступност текста кодификације будућим поколењима племства и свештенства била релевантна.

itself as the final conclusion, which opens up the question of purpose of the Dushan's codification. The author makes several more arguments to support the opinion that the Codification was intended to be accessible, amongst others, to the Tsar's subjects, but acknowledges that additional research would be necessary for this idea to be considered scientifically proven.

Key words: *Medieval Serbian Law. – Dushan's Codification. – The Abbreviated Syntagma Canonum. – Exheredation. – Purpose of the Codification.*